

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله تک‌نگاشت‌های
الگوی اسلامی ایران پیشرفت

جستاری در مبانی علوم اجتماعی اسلامی

مهر ماه ۱۳۹۳

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ها است

در دیدار اعضای شورای عالی
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

سرشناسه	: بستان، حسین، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: جستاری در مبانی علوم اجتماعی اسلامی / حسین بستان (نجفی).
مشخصات نشر	: تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۶۲ ص: مصور، جدول، نمودار.
فروست	: سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: ۳۴.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۲۱-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیبا	
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اسلام و علوم اجتماعی
موضوع	: جامعه‌شناسی اسلامی
شناسه افزوده	: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ ج۵/۴۶ پ/ BPT۲۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۵۵۰۵۴

سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: جستاری در مبانی علوم اجتماعی اسلامی

نگارش: حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر حسین بستان (نجفی) (عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، مهرماه ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک:

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸ - ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸

www.olgou.ir

Email:olgou@olgou.ir

نشانی: تهران، خیابان جلال آل‌احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.
مسئولیت دیدگاه‌های بیان‌شده در این تک‌نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشارکت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به صورت تک نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید. تک نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک نگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

فهرست

۷.....	خلاصه.....
۱۱.....	مقدمه.....
۱۳.....	مبانی معرفت‌شناختی.....
۱۳.....	منابع معرفت.....
۱۸.....	هدف علم.....
۱۹.....	رابطه‌انست - باید.....
۲۱.....	رد نسبیت‌گرایی ارزشی.....
۲۳.....	جانبدار یا ارزشی.....
۲۵.....	مبانی هستی‌شناختی.....
۲۵.....	چیستی انسان.....
۲۶.....	فطرت.....
۲۹.....	عقل و عقلانیت.....
۳۱.....	اختیار.....
۳۱.....	آگاهی.....
۳۲.....	اصالت فرد و جامعه.....
۳۲.....	فردگرایی / کل‌گرایی هستی‌شناختی.....
۳۵.....	فردگرایی / کل‌گرایی روش‌شناختی.....
۳۶.....	چیستی واقعیت اجتماعی.....
۳۸.....	علیت.....
۳۸.....	علیت فاعلی.....
۳۹.....	علیت غائی.....
۴۱.....	قانون‌مندی هستی.....
۴۲.....	مبانی روش‌شناختی.....
۴۲.....	مفهوم‌سازی.....
۴۵.....	فرضیه‌سازی.....
۴۹.....	مدل‌سازی.....
۵۱.....	نظریه‌سازی.....

۵۱	..... صورت‌بندی نظریه
۵۲	..... سطوح نظریه‌های جامعه‌شناختی
۵۳	..... استراتژی نظریه‌سازی
۵۵	..... اعتبارسنجی نظریه
۵۷	..... نتیجه‌گیری
۶۰	..... منابع

خلاصه

این تکرنگاشت باهدف زمینه‌سازی جهت توسعه علوم انسانی اسلامی، به بررسی مهم‌ترین مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و روش‌شناختی یک جامعه‌شناسی اسلامی می‌پردازد. الگویی از جامعه‌شناسی اسلامی که در این نوشتار ارائه گردیده، از نظر مبانی معرفت‌شناختی بر موارد ذیل تأکید دارد:

(۱) پذیرش دین، عقل و تجربه به‌عنوان منابع معرفتی در علم و رد پیش‌فرض بنیادی اندیشه غربی مبنی بر انحصار منبع شناخت واقعیات عینی در تجربه؛

(۲) ایجاد یک مرزبندی قراردادی بین دو سطح تجربی و فراتجربی علم که به‌موجب آن، جامعه‌شناسی اسلامی در سطح تجربی، در مقام گردآوری، عمدتاً به روش استنباط فقهی - تفسیری متکی است و در مقام داوری، اصل آزمون‌پذیری تجربی را مفروض می‌گیرد و در سطح فراتجربی، به فراخور مورد از هر یک از روش‌های معتبر، اعم از وحیانی، عقلی و تجربی استفاده می‌کند و از این‌رو، گزاره‌هایی که دارای اعتبار دینی یا عقلی‌اند و درعین‌حال، آزمون تجربی را از سر نگذرانده‌اند، در ساحت علم پذیرفته می‌شوند؛

(۳) تکرر در اهداف علم، به این معنا که در این الگو، تبیین علی پدیده‌های اجتماعی، معناشناسی کنش‌های جمعی، نقد اوضاع اجتماعی و غایت‌شناسی پدیده‌های انسانی از حیث استنادشان به خداوند، به‌عنوان اهداف جامعه‌شناسی اسلامی معرفی می‌شوند؛

(۴) امکان ایجاد مصالحه میان موافقان و مخالفان وجود رابطه منطقی بین «است» و «باید» که این امر، امکان استنتاج احکام هنجاری از گزاره‌های توصیفی و بالعکس و درنتیجه، امکان بهره‌گیری از گزاره‌های هنجاری متون دینی در ساختن فرضیه‌ها، مدل‌ها و نظریه‌های علمی را در پی دارد؛

۵) رد نسبیت‌گرایی ارزشی با توجه به تأکید قرآن کریم بر خاستگاه فطری ارزش‌های اخلاقی و حقوقی؛

۶) جانب‌داری ارزشی به معنای ارزش‌مداری، نه تعصب ارزشی که با توجه به مرزبندی بین دو سطح تجربی و فراتجربی علم، نگرانی از زوال عینیت در جامعه‌شناسی اسلامی بر طرف خواهد شد؛ زیرا در سطح نخست، از دخالت ارزش‌ها در توصیف و تبیین واقعیات تا حد امکان کاسته می‌شود، اما در سطح دوم، توسل به ارزش‌های دینی در جهت نقد اوضاع اجتماعی و ارائه راهکار برای تحقق وضعیت مطلوب، پذیرفتنی است؛

از نظر مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی بر موارد ذیل تأکید می‌شود:

۷) پذیرش فطرت انسانی، عقلانیت نظری و عملی، اختیار و آگاهی به عنوان ویژگی‌های اساسی انسان‌شناختی که نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری علوم اجتماعی دارند؛

۸) تلفیق فردگرایی و کل‌گرایی هستی‌شناختی و به تعبیر دیگر، وابستگی متقابل کنش‌ها و ساختارها که این امر به تبع در روش‌شناسی اثر می‌گذارد، هرچند به دلیل تقدم فرد بر جامعه از حیث زمان و رتبه، فرایند تبیین باید از عوامل فردی به عنوان عوامل بی‌واسطه آغاز شود و سپس با جست‌وجوی ریشه‌ها و زمینه‌های اجتماعی به عنوان عوامل باواسطه تکمیل گردد.

۹) مفروض گرفتن تعریفی از واقعیت اجتماعی که آن را افزون بر نظم‌ها و قوانین تجربی، معانی کنش‌ها، تضادهای اجتماعی، شامل سنت‌های اجتماعی و تاریخی به مفهوم قرآنی این اصطلاح می‌داند؛ و همچنین مفروض گرفتن عناصر متعددی مانند مهرورزی، استخدام متقابل انسان‌ها و تضاد به عنوان شالوده مناسبات اجتماعی؛

۱۰) مفروض گرفتن حضور و تأثیر علی عوامل ماوراءالطبیعی در زندگی اجتماعی انسان‌ها؛

۱۱) پذیرش انواع علل غائی شامل انگیزه‌ها، کارکردها و غایات الهی پدیده‌های انسانی و اجتماعی؛

سرانجام، از نظر مبانی روش‌شناختی نیز موارد ذیل مورد تأکیدند:

۱۲) ظرفیت وسیع متون دینی اسلام برای مفهوم‌سازی در حوزه علوم اجتماعی؛

۱۳) تفکیک دو حیطه گزاره‌پردازی و فرضیه‌سازی در جامعه‌شناسی اسلامی؛

۱۴) امکان بهره‌گیری الگوی جامعه‌شناسی اسلامی از مزایای اقسام مختلف مدل‌سازی؛

۱۵) امکان به کارگیری دو نوع صورت‌بندی، یعنی مجموعه قوانین و فرایندهای علی، در

نظریه‌های جامعه‌شناسی اسلامی؛
۱۶) ظرفیت وسیع گزاره‌های متون دینی برای ساختن نظریه‌های انتزاعی و انضمامی در دو سطح متوسط و کلان؛
۱۷) لزوم اتخاذ استراتژی ترکیبی در نظریه‌سازی با به‌کارگیری هر دو روش استقرائی و قیاسی در امتداد یکدیگر؛
۱۸) امکان اعتبارسنجی الگوی جامعه‌شناسی اسلامی بر پایه معیارهای روش‌شناسی اجتهادی در جنبه‌های دینی و تأیید یا ابطال فرضیه‌های مستخرج از گزاره‌های متون دینی در سطح تجربی.